

Cora J.M. Maas, **Probleemleerlingen in het basisonderwijs** (proefschrift). Thesis Publishers, Amsterdam 1992, 139 p.

In dit onderzoek gaat het niet zozeer over *probleemleerlingen* maar eerder over *leerlingen* in het basisonderwijs, waarvan een gedeelte (13%) door de leerkracht als problematisch aangemerkt wordt. De leerkracht hanteert hiervoor twee criteria: het prestatieniveau en het gedrag van de leerling. Wanneer de leerkracht meent dat een leerling op beide aspecten een onvoldoende verdient, dan is er een probleemleerling. Dit subjectieve oordeel blijkt samen te hangen met de intelligentie en schoolvorderingen van de leerling.

De kans dat een leerling als problematisch wordt beschouwd en er een verwijzingsprocedure naar het speciaal onderwijs op gang komt (hetgeen overigens voor nauwelijks één procent van de onderzochte leerlingen het geval blijkt te zijn), is echter niet alleen afhankelijk van beide subjectieve waarderungen, maar ook van de klas waarin de leerling zit. Een contextueel effect dus. Want 'hoe hoger het gemiddelde prestatieniveau van de groep, des te groter de kans is dat een leerling, bij gelijkblijvend prestatieniveau en gedrag, als problematisch wordt beschouwd', is de uitkomst op pagina 108 van een geavanceerde analyse op het verzamelde materiaal. Dit materiaal werd overigens in 1990 verkregen van 115 scholen, 126 leerkrachten in groep 4 en hun 2710 leerlingen. Verrassend is deze uitkomst allerminst. De leerkracht immers relateert het oordeel aan de groep waarvan de beoordeelde deel uitmaakt. Een bevestiging derhalve van de wet van Posthumus, waarnaar de auteur in haar inleiding ook verwijst.

Het verrassende van dit onderzoek zit hem eerder in de poging een *verklaring* te vinden voor het geconstateerde contextuele effect. Hiervoor sluit de onderzoekster aan bij een theoretisch verklaringsmodel uit de nuttheorie, dat in hoofdstuk 2 op overtuigende wijze wordt beschreven. In dit theoretisch model staan tijd- en aandachtverdeling van de leerkracht over de leerlingen centraal. Voor een leerkracht is het 'nuttig' dat zoveel mogelijk leerlingen goed presteren. Tijd en energie van de leerkracht zijn beperkt en om het gestelde doel toch te bereiken, moeten beide zo efficiënt mogelijk over alle leerlingen worden verdeeld. De goede leerlingen mogen niet te kort komen, want dit leidt bij voorbeeld weer tot extra bemoeienis van hun ouders. Ook ouders van problematische leerlingen kunnen tijd en aandacht voor hun kind vragen. Het kan voor de leerkracht 'nuttig' zijn ook hieraan gehoor te geven, zo nodig ten koste van de goede leerlingen. Dergelijke kenmerken van de situatie hebben in belangrijke mate invloed op de wijze waarop de leerkracht tijd en aandacht verdeelt tussen beide categorieën leerlingen en op het besluit een leerling als problematisch aan te wijzen. Want als er te weinig tijd overblijft voor extra aandacht voor de (in potentie) problematische leerlingen, is het voor de leerkracht 'nuttig' een procedure in gang te (laten) zetten om van die leerlingen verlost te worden.

In dit verband is het jammer te moeten constateren dat het doorverwijzen van leerlingen naar het speciaal onderwijs van overheidswege steeds moeilijker wordt gemaakt. De leerkrachten dienen het zelf op te knappen door met hulp van een onderwijsbegeleidingsdienst een activiteitenplan op te stellen voor de als problematisch bestempelde leerling en dat plan met begeleiding van diezelfde dienst uit te voeren. Vanwege deze extra investering zou met behulp van de nutstheorie eveneens verklaard kunnen worden waarom leerkrachten in de toekomst wellicht minder geneigd zullen zijn een leerling als problematisch te bestempelen. Wanneer het genoemde percentage (13%) problematische leerlingen gaat dalen, zou het zojuist beschreven mechanisme wel eens werkzaam kunnen zijn. In het onderzoek van Maas werd deze mogelijke consequentie echter niet onderzocht.

De nutstheorie wordt in de hoofdstukken 5 en 6 voor respectievelijk alle leerlingen en de probleemleerlingen afzonderlijk getoetst. Voor deze analyse wordt het covariantiemodel gebruikt waarvan de resultaten worden vergeleken met de uitkomsten verkregen met de *random coefficient* methode. Dit is een techniek die, naar mijn mening, beter past bij het multilevel karakter van de nutstheorie en in hoofdstuk 5, aan de hand van een eenvoudig voorbeeld, kort en duidelijk wordt uitgelegd.

De waarde van dit onderzoek zit hem met name in de overtuigende uitleg van de nutstheorie toegepast op de onderwijsleersituatie en de koppeling daarvan met de genoemde multilevel analysemethode. Het is kortom een prettig geschreven en leesbaar onderzoeksverslag met een voorbeeldige toepassing van het multilevel onderzoekstype.

Op het belang van individuele begeleiding van probleemleerlingen wordt op de laatste pagina nog nadrukkelijk gewezen. Wil men vermijden dat probleemleerlingen ten onrechte niet opgemerkt dreigen te worden, zo concludeer ik na lezing van deze dissertatie, dan moeten er meer middelen beschikbaar komen zodat leerkrachten hun tijd en aandacht nuttig kunnen blijven besteden.

Harry Hüttner

M.J. Meesters, **Loopbanen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Verticale en horizontale differentiatie in het voortgezet onderwijs: oorzaken en gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van Nederlandse jongeren** (proefschrift). ITS, Nijmegen 1992, 236 p.

Het aantal publikaties over loopbanen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt neemt gestaag toe. Een interessant en tegelijkertijd maatschappelijk relevant thema daarbij vormt de overgang van het onderwijs naar de arbeidsmarkt. Zoals bekend, verloopt die niet altijd even probleemloos. De vraag is nu waar dat aan ligt. Zijn het de scholen die niet goed weten waar werkgevers behoefte aan hebben? Kennen ze die eisen misschien wel, maar springen ze er te laat op in? Of zijn het factoren die direct zijn gerelateerd aan bepaalde kenmerken van de kandidaten? Eén van deze factoren staat centraal in het proefschrift van Meesters; het betreft de keuzen die leerlingen maken in het onderwijs, die bepalend kunnen zijn voor hun arbeidsmarktpositie. Meer in het bijzonder probeert Meesters de vraag te beantwoorden in hoeverre capaciteiten, geslacht en milieu een rol spelen bij schoolkeuzen, wat de gevolgen van deze keuzen zijn voor de latere loopbaan op de arbeidsmarkt, in casu kansen op werk, functieniveau en loon. Bovendien wordt getracht antwoord te geven op de vraag of capaciteiten, geslacht en milieu ook gedurende deze loopbaan nog een rol spelen.

Met betrekking tot deze keuzen onderscheidt Meesters twee categorieën, namelijk keuzen die tot een verschil in behaald onderwijsniveau leiden (verticale differentiatie) en keuzen tus-

sen verschillende richtingen binnen een bepaald niveau (horizontale differentiatie). Over de oorzaken en gevolgen van beide differentiatievormen bestaan verschillende theoretische noties, zoals functionalistische theorieën, reproductietheorieën en institutionele arbeidsmarkttheorieën. Aan de hand hiervan formuleert Meesters een niet gering aantal hypothesen – liefst 46. Met behulp van empirisch materiaal toetst zij in een viertal hoofdstukken deze hypothesen; eerst de oorzaken, respectievelijk gevolgen van verticale differentiatie en daarna die van horizontale differentiatie.

De studie is gebaseerd op twee eerder uitgevoerde onderzoeken: één naar de invloed van verschillen in schoolloopbanen op de arbeidsmarktpositie en één betreffende de schoolloopbanen en arbeidsmarktpositie van meisjes met een technische opleiding. De data daarvoor zijn afkomstig uit het CBS-schoolverlatersonderzoek, dat een vervolg is op *SMVO*. Het betreft uiteindelijk circa 11.500 schoolverlaters, die in 1977 zijn gestart in het voortgezet onderwijs. Als gevolg van de specifieke selectie, Meesters richt zich op de groep schoolverlaters die maximaal 7 jaar voortgezet onderwijs heeft gevolgd, is de steekproef niet meer helemaal representatief; de succesvollen zijn namelijk niet in het bestand opgenomen. Als methoden van onderzoek zijn onder andere gehanteerd: logit-analyse, regressie-analyse en event-history analyse (duur-analyse).

Ingaan op de resultaten van de analyses is, alleen al gelet op het aantal getoetste hypothesen, ondoenlijk. Enkele afsluitende opmerkingen echter zijn op z'n plaats. Meesters gebruikt analysetechnieken die lineaire verbanden veronderstellen tussen de variabelen. Uit de gepresenteerde gegevens wordt niet duidelijk in hoeverre aan deze assumptie wordt voldaan. Enige aanvullende, wat meer beschrijvende informatie zou daarom welkom zijn geweest. Bij sommige van de gehanteerde analyses stelt Meesters het significantieniveau op 5 procent. Gezien de steekproefomvang lijkt dit een wel erg ruim criterium. In de analyses wordt geen onderscheid gemaakt naar etnische herkomst. In verband met de actualiteit van het thema is dat jammer, maar het heeft waarschijnlijk te maken met het ontbreken van dit gegeven in de betreffende CBS-bestanden. Hopelijk kan vervolgonderzoek wat meer licht laten schijnen op de werking van deze factor.

Met deze dissertatie, waarin op overzichtelijke, strakke wijze naar de beantwoording van de onderzoeksvragen wordt toegewerkt, levert Meesters een belangrijke bijdrage aan de kennis over de aansluiting onderwijs – arbeidsmarkt. In zowel theoretisch als maatschappelijk opzicht heeft zij daarmee weer een stukje in de puzzel gelegd.

Geert Driessen

Will van Peer, **Lees meer fruit. Kinderen en literatuur**. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Zaventem 1992, 136 p.

De titel van dit boek laat er geen misverstand over bestaan dat de auteur vindt dat er in het geestelijk dieet van onze kinderen nog wel wat verbeteringen kunnen worden aangebracht. Tegelijk geeft deze titel één voorbeeld van wat onder het begrip literatuur zou kunnen worden verstaan. Maar behalve taalspelletjes rekent Van Peer ook verhaaltjes (zowel van kinderen als voor kinderen), aftelrijmpjes en hoorspelen (zoals op kinderplaten en -cd's) tot de literatuur van en voor kinderen.

Dit boek is geen inleiding in of overzichtswerk van het brede terrein van kinderen en literatuur. Het is een bundeling van verschillende papers die door de auteur, meestal in het Engels, eerder in vaktijdschriften en in geredigeerde boeken zijn gepubliceerd. Daaraan zijn een inleidend hoofdstuk over het literatuurbegrip en een hoofdstuk over het vertellen door kinderen

toegevoegd, waarin Van Peer duidelijk maakt wat de gemeenschappelijke noemer is die de verschillende hoofdstukken verbindt.

Die noemer is het uitgangspunt dat 'literatuur', voor zover kinderen daarmee in aanraking komen, niet alleen bestaat uit jeugdboeken die Gouden Griffels en Penselen hebben verdiend. Ook moppen die kinderen vertellen, teksten in een poëzie-album en de avonturen van Bert en Ernie in Sesamstraat zijn vormen van literatuur. De literatuur behoort dus tot de alle-daagse leefwereld van kinderen, en doet zich in vele en diverse vormen aan kinderen voor.

Dit uitgangspunt maakt het Van Peer mogelijk om vormen van literaire socialisatie te onderkennen in wat anders doorgaat voor alleen maar een praatje (wanneer een kind een verhaaltje vertelt), spel (in het geval van aftelrijmpjes), of passieve recreatie (naar de televisie kijken). Het gevolg is dat andere instituties dan de school (zoals het gezin, de televisie, de productie van kinderplaten) nadrukkelijker in het vizier komen als belangrijk voor de literaire vorming.

Deze benadering heeft geleid tot een bundel met een tiental zeer leesbare en informatieve hoofdstukken over onderwerpen als 'Literatuur in het gezin', 'Aftelrijmpjes', 'Literatuur op kinderplaten' en 'Televisie en lezen'. De sociologische lezer zal echter teleurgesteld zijn over het feit dat Van Peer geen moeite heeft gedaan om zijn observaties en conclusies in verband te brengen met sociaal-wetenschappelijke inzichten op de door hem behandelde terreinen. Behalve een verwijzing naar het boek over reproductie van Bourdieu en Passeron uit 1970, vermeldt Van Peer geen enkele sociaal-wetenschappelijke studie op het terrein van het onderwijs, socialisatie in het gezin, of de media. Dat is jammer, onder andere als Van Peer in een analyse van een leesles ontdekt dat er van alles in die les gebeurt behalve het leren lezen; een verschijnsel dat al vele malen inzichtelijk is gemaakt in sociaal-wetenschappelijke studies van interacties in de klas. Op het interdisciplinaire terrein van letteren, pedagogiek en socialisatie hebben de literatuurwetenschap en de sociologie elkaar kennelijk nog niet gevonden.

Tony Hak

Anne Bert Dijkstra, **De religieuze factor. Onderwijskansen en godsdienst: een vergelijkend onderzoek naar gereformeerd-vrijgemaakte scholen** (proefschrift). ITS, Nijmegen 1992, 228 p.

Enkele jaren geleden lanceerden gereformeerde scholen de gedachte dat gereformeerde leerlingen relatief hoge prestaties zouden leveren en dat er op gereformeerde scholen geen sprake zou zijn van ongelijke onderwijskansen voor leerlingen uit verschillende milieus. Deze bewering vormde het eerste motief van Dijkstra's onderzoek. Het tweede motief is de geringe kennis die er over de invloed van godsdienst op onderwijsprestaties in Nederland bestaat.

Het doel van Dijkstra's studie is na te gaan in hoeverre een godsdienstige achtergrond bijdraagt aan een succesvolle onderwijs carrière. Daarbij gaat zijn aandacht met name uit naar de invloed die godsdienst heeft op onderwijsprestaties en de verdeling van schoolsucces over uiteenlopende milieus. Zijn centrale vraagstelling luidt: beïnvloedt godsdienst onderwijskansen?

De gereformeerd-vrijgemaakte richting – een orthodox-kerkelijke en sterk verzuilde groepering – is volgens Dijkstra bij uitstek geschikt voor onderzoek naar de samenhang tussen godsdienst en onderwijskansen. Met name de sterke godsdienstige betrokkenheid en het samenvallen van de godsdienstige achtergrond van leerlingen en de richting van de school acht hij van belang.

Dijkstra plaatst zijn studie tegen een socialiseringstheoretische achtergrond. Hij verwacht dat binnen de gereformeerd-vrijgemaakte richting in vergelijking met het doorsnee Nederlandse onderwijs: (1) het schoolsucces hoger ligt (schoolsucces-hypothese); (2) een minder sterke samenhang tussen sociaal-economische status en schoolsucces bestaat (status egalitarisme-hypothese); (3) een sterkere samenhang tussen sekse en schoolsucces bestaat, zodanig dat het schoolsucces van gereformeerde meisjes lager ligt dan dat van gereformeerde jongens (sekserol-hypothese). Aansluitend hierop formuleert Dijkstra drie hypothesen waarin hij verwacht dat de hogere schoolprestaties en de minder sterke samenhang tussen schoolsucces en sociaal-economische status mede verklaard kunnen worden uit de culturele en sociale hulpbronnen waarover gereformeerde gezinnen beschikken. Deze sterkere samenhang tussen sekse en schoolsucces binnen de vrijgemaakte richting kan volgens hem verklaard worden uit de relatief traditionele sekserol-oriëntaties binnen gereformeerde gezinnen.

De culturele hulpbronnen van de gereformeerd-vrijgemaakte richting zijn volgens Dijkstra de prestatiegeoriënteerde cultuur en de cultuur van geletterdheid. Hij veronderstelt dat de godsdienstige opvattingen van gereformeerde ouders bijdragen aan een cultuur waarin ijver en presteren als voorname waarden worden gezien. De belangrijke plaats die religieuze kennis en de vaardigheid om die kennis te verwoorden innemen, creëren een cultuur van geletterdheid.

De sociale hulpbron waarover vrijgemaakt-gereformeerden beschikken, is dat ze een zogenaamde 'functionele gemeenschap' vormen. De religieuze band tussen ouders en het sterk verzuilde karakter van de groepering creëren een gesloten netwerk rond de school. Zowel de gemeenschappelijke religieuze achtergrond als de homogene opvattingen op godsdienstig en maatschappelijk terrein leiden tot een breed gedragen systeem van waarden en normen. Een oriëntatie op prestatie en sociale mobiliteit zijn daarvan een onderdeel. Zo'n functionele gemeenschap vergroot het vermogen van de ouders om ook buiten de gezinssfeer een vinger aan de pols te houden en biedt een homogeen systeem van normen waarbinnen de socialisering plaatsvindt. Dit alles stimuleert de onderwijs carrière van de vrijgemaakten. Volgens Dijkstra komen de culturele en sociale hulpbronnen met name de onderwijskansen van de lagere sociale milieus ten goede.

Voor de analyses zijn onder andere CBS-gegevens beschikbaar van een landelijk longitudinaal onderzoek naar schoolloopbanen ($n = 16813$) en data van een nationaal representatieve steekproef van ruim 200 basisscholen die in 1987 en 1988 zijn verzameld. Dijkstra kiest voor een tweetraps-aanpak: eerst onderzoekt hij of de eerste drie hypothesen opgaan. Indien die hypothesen worden ondersteund, gaat hij in tweede instantie toetsen of de bevindingen verklaard kunnen worden vanuit de sociale en culturele hulpbronnen, en traditionele sekserol-oriëntaties binnen de vrijgemaakte richting.

Dijkstra vergelijkt de prestaties van de vrijgemaakten en de nationale groep op het gebied van taal, rekenen, informatieverwerking, advies voor voortgezet onderwijs, intelligentie, en positie drie jaar na de overgang naar voortgezet onderwijs. Uit zowel loglineaire analyses als analyses van lineair structurele modellen (LISREL) blijkt dat de verschillen tussen de vrijgemaakten en de nationale groep gering zijn. De schoolsucces-, status egalitarisme- en sekserol-hypothese worden niet overtuigend ondersteund. Dijkstra gaat dus niet over op het tweede gedeelte van zijn onderzoek: het toetsen van de verklaringen.

Op gereformeerd-vrijgemaakte scholen is dus geen sprake van betere schoolprestaties dan op andere scholen, en ook op gereformeerde scholen hebben leerlingen uit hogere sociale milieus meer kans op een succesvolle schoolloopbaan dan leerlingen uit lagere sociale milieus. Een vraag die rijst is of niet een ander beeld zou zijn ontstaan indien niet de rest van het Nederlandse onderwijs als referentiegroep was gekozen, maar vergelijkingen met openbaar, protestants-christelijk en katholiek onderwijs zouden zijn gemaakt. Volgens Dijkstra levert

dit geen andere resultaten op. Loglineaire analyses waarin hij gereformeerde scholen vergelijkt met andere schooltypen, geven hetzelfde beeld te zien als met de nationale groep.

Een andere vraag die opkomt is waarom Dijkstra gekozen heeft voor de tweetraps-aanpak. Hij vindt het niet nodig om na te gaan of de vrijgemaakte richting inderdaad meer culturele en sociale hulpbronnen, en traditionelere sekserol-oriëntaties heeft dan de nationale groep. Kortom, het theoretisch raamwerk dat hij heeft opgezet, toetst hij eigenlijk niet en hij weet nu niet waar zijn redenering mank gaat. Dat is jammer, want hij schijnt wel over de nodige gegevens te beschikken en hij laat de mogelijkheid voorbijgaan om meer theoretisch inzicht te krijgen. In de nabeschuiving komt hij min of meer op zijn besluit terug. Hij merkt op dat het toch interessant is om zijn theoretische veronderstellingen nader te bezien. Het blijkt dan dat binnen de vrijgemaakte richting het prestatiemotiverend oudergedrag en cultuurpedagogisch opvoedingsniveau juist lager ligt dan binnen de nationale groep. Deze bevindingen maken volgens Dijkstra duidelijk dat de centrale vraag van zijn studie 'beïnvloedt godsdienst onderwijskansen?' voor de gereformeerde groep vooraansnog niet duidelijk te beantwoorden is.

Al met al vormt Dijkstra's studie een interessante aanzet om meer inzicht te krijgen in de betekenis van godsdienst voor schoolsucces en de problematiek van milieugebonden onderwijsachterstanden. Zijn onderzoek had naar mijn idee wat dieper uitgewerkt kunnen worden.

Marijke ter Voert

G.J.N. Bruinsma en M.A. Zwanenburg (red.), **Methodologie voor bestuurskundigen. Stromingen en methoden**. Coutinho, Muiderberg 1992, 371 p.

Dit onder redactie van Bruinsma en Zwanenburg gepubliceerde boek is het resultaat van een cursus methodologie voor het landelijke AIO-netwerk Bestuurskunde. Onder methodologie verstaan Bruinsma en Zwanenburg 'de leer hoe wetenschap te bedrijven, zodanig dat de praktische vergaring van (empirische) kennis wordt ondersteund door de fundamentele wijsgerige keuzen' (p. 9). Het doel van dit boek is om 'de aankomende en de startende academici "iets" aan te bieden waarmee zij hun denken vorm kunnen geven en hun positie in hun eigen wetenschappelijke activiteiten duidelijk kunnen maken' (p. 14).

Wie dus een methodologisch 'kookboek' verwacht, komt bedrogen uit. Bruinsma cum suis proberen de lezer aan het denken te zetten. Waarom kies je voor een bepaalde onderzoekslijn en wat zijn de consequenties van deze keuze, zijn de achterliggende vragen die steeds weer terugkeren in dit boek. Deze werkwijze heeft geresulteerd in een opmerkelijk boek. Verreweg de meeste (in de laatste jaren voor onderwijsdoeleinden geschreven) methodenboeken houden zich voornamelijk bezig met de wijze waarop men bepaalde (grond)vormen van onderzoek dient te doen; kortom, boeken waar de technische vaardigheden voorop staan. Zoals uit de doelstelling van dit boek naar voren komt, is *Methodologie voor bestuurskundigen* duidelijk van een andere snit. Voor de meer wetenschapsfilosofische methodoloog is dit boek dan ook een verademing.

Inhoudelijk valt er weinig op dit boek aan te merken. Daarnaast kennen de verschillende hoofdstukken een duidelijke opbouw en zijn ze over het algemeen goed op elkaar afgestemd. Ook hinderlijke overlappingsen (vaak een manco van dergelijke verzamelbundels) ontbreken nagenoeg. Verder is dit ook een zeer toegankelijk geschreven boek. Vakjargon wordt zoveel mogelijk gemeden. De titel *Methodologie voor bestuurskundigen* is dan ook beslist te bescheiden; ook de andere sociaal-wetenschappelijke disciplines kunnen aan dit boek nog veel plezier beleven.

Wat wordt er allemaal in dit boek behandeld? In het inleidende hoofdstuk schetst Zwanen-

burg een overzicht van de diverse hedendaagse wetenschapsfilosofische stromingen: logisch-atomisme, logisch-positivisme en falsificationisme. *De Vries* borduurt hierop verder in het volgende hoofdstuk en bespreekt de verschuiving van de vraag hoe in de wetenschap de wereld in kaart wordt gebracht (Kuhn) naar de vraag wat wetenschappers nu eigenlijk doen wanneer ze wetenschap bedrijven.

In het derde en vierde hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het fenomeen tijd binnen de methodologie. Eerst schetst *Bruinsma* een biografie van de onderzoeker N.N. Duidelijk wordt hier dat de methodologie die een individu aanhangt helemaal niet zo absoluut is als velen menen, maar dat de waarde van de diverse methodologische noties wel degelijk aan verandering (mode en peer group-pressure) onderhevig kunnen zijn. *Zwanenburg* laat zien dat kennis noodzakelijkerwijs altijd is gebaseerd op eerder verkregen kennis en daardoor in principe een aan een tijdperk gebonden produkt is.

In hoofdstuk 5 en 6 staat het theorieconcept centraal. Zo gaat *Bruinsma* in op de, veelal problematische, overstap van probleem naar theorie. Dat niet iedereen hetzelfde theorieconcept hanteert, moge duidelijk zijn. *Swanborn* bespreekt de diverse theorieconcepten en legt tegelijkertijd een link tussen theorie en probleemstelling. In hoofdstuk 7, 8 en 9 wordt verder ingegaan op de rol die de probleemstelling binnen een onderzoek speelt. *Verschuren* gaat in op de criteria die bij (de formulering van) een probleemstelling spelen. *Wester* besteedt aandacht aan de wijzen waarop (beleids)problemen binnen een wetenschappelijk kader worden geplaatst. *Maso* staat stil bij de vraag in hoeverre probleemstelling, data en dataverzamelingstechnieken aan elkaar zijn gerelateerd.

In hoofdstuk 10 en 11 wordt de operationalisatie onder de loep genomen. *Jansen* en *Desens* laten zien dat de diverse tradities binnen de operationalisering nauw samenhangen met de diverse wetenschapsfilosofische en methodologische stromingen. *De Jong Gierveld* en *Van Tilburg* bespreken de controverse tussen kwalitatieve en kwantitatieve methodologie en pleiten voor triangulatie binnen een onderzoek.

In hoofdstuk 12 komen enkele belangrijke criteria aan bod waar men in een onderzoek naar dient te streven: objectiviteit, betrouwbaarheid, validiteit. *Smaling* stelt dat objectiviteit niet zozeer als voorwaarde moet worden gezien, maar meer als regulerend mechanisme binnen een onderzoek.

In hoofdstuk 13 ten slotte wordt aandacht besteed aan de confrontatie van wetenschap en beleid. *Zwanenburg*, *De Jong* en *Bruinsma* gaan in op welke krachten er werkzaam zijn binnen dit spanningsveld.

Resumerend: een leuk, stimulerend en origineel methodologieboek waarin de wetenschapsfilosofisch geïnteresseerde onderzoeker zeker de nodige eye-openers zal tegenkomen. Van harte aanbevolen.

Arnoud de Graaff

Cees Klaassen (red.), **Jeugd als sociaal fenomeen. Identiteit, socialisatie en jeugdcultuur in theorie en onderzoek**. Acco, Amersfoort/Leuven 1991, 153 p.

Jongeren worden vaak gezien als de voorboden van maatschappelijke vernieuwing. Hun opinies en gedragingen staan dan ook sterk in de belangstelling van sociaal-wetenschappelijke onderzoekers, hetgeen de afgelopen decennia resulteerde in een stroom van publikaties. Die grote hoeveelheid jeugdonderzoeken heeft evenwel slechts beperkt bijgedragen aan de kennis over het fenomeen 'jeugd'. Veel onderzoek wordt ad hoc verricht, zonder theoretische onderbouwing. Het vluchtige beeld dat daaruit over jongeren naar voren komt, leidt nogal

eens tot voorbarige generalisaties en schematiseringen. De auteurs van de bundel 'Jeugd als sociaal fenomeen' gaan ervan uit dat diepgaand sociaal-wetenschappelijk jeugdonderzoek moet beginnen en eindigen met theorievorming. Zij beogen een bijdrage te leveren aan die theoretische verdieping. In het boek passeren zeven sociaal-wetenschappelijke benaderingen van jeugd de revue, elk met een eigen invalshoek.

Abma behandelt de klassieke generatietheorie van Mannheim. In jeugdonderzoek wordt veelvuldig de term 'generatie' gebruikt om een bepaalde groepering jongeren aan te duiden. Daarbij heeft men vaak onvoldoende oog voor de culturele veelzijdigheid van jongeren. Abma zet op een heldere wijze uiteen hoe Mannheim het generatiebegrip heeft genuanceerd, door onder andere te wijzen op de culturele pluriformiteit binnen generaties en de wisselwerking tussen generaties en maatschappelijke dynamiek. Een belangrijke maar ook zwaar bekritiseerde jeugdbenadering is de functionalistische visie van Parsons en Eisenstadt. Deze is door veel jeugdonderzoekers als te star en te eenzijdig terzijde geschoven. Klaassen doet in zijn bijdrage een verdienstelijke poging tot nuancering, door te wijzen op de belangrijke inzichten van de functionalistische theorie en op de waarde ervan voor de hedendaagse jeugdonderzoeken. Straver gaat in op de symbolisch-interactionistische jeugdbenadering, waarin de interactie tussen de jongere en zijn omgeving centraal staat. De auteur zet beknopt en duidelijk uiteen wat deze visie behelst en geeft enkele voorbeelden van toepassingen daarvan in jeugdonderzoeken in Nederland. Van Zuylen en Klaassen behandelen de CCCS-jeugdbenadering. Ze geven voorbeelden van onderzoek en schetsen de invloed van het CCCS op Nederlands jeugdonderzoek. Een meer psychologische invalshoek treffen we aan in het werk van Erikson, die een theorie ontwikkelde over de identiteitsontwikkeling van de mens gedurende de levensloop en Marcia, die zich vooral bezighield met de identiteitsontwikkeling gedurende de adolescentiefase. Meeus belicht de ideeën van beide auteurs en zet de uitkomsten op een rij van empirisch onderzoek op basis van de theorieën van beiden. Hij stelt vast dat het model van Marcia weliswaar valide is maar toch te kort schiet als theorie van identiteitsontwikkeling, en introduceert een alternatieve interpretatie. In de volgende bijdrage gaan Van Hessen en Klaassen in op de historisch-sociologische benadering van de jeugd. Zij geven een helder beeld van het ontstaan van de jeugdfase en van de positie van de jeugd door de geschiedenis heen. Ten slotte plaatsen ze het hedendaagse 'samen jong zijn' in een historisch perspectief. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de sociaal-ecologische benadering: de analyse van de materiële, maatschappelijke en sociale omgeving van de jeugd en de betekenis van die omgeving voor de persoonlijkheidsontwikkeling. Van der Linden en Klaassen belichten de theorieën van Bronfenbrenner en Baacke en bespreken enkele empirische studies die uitgaan van de sociaal-ecologische benadering, waaronder het bekende onderzoek van Hazekamp: 'Rondhangen als tijdverdrijf'. Klaassen sluit het boek af met een overzicht van de belangrijkste inzichten die de bijdragen hebben opgeleverd en legt verbanden tussen de theorieën.

Jeugd als sociaal fenomeen is zeer de moeite waard voor diegenen die in kort bestek inzicht willen krijgen in het veelkleurig geheel van sociaal-wetenschappelijke benaderingen van de jeugd. Het is zeker ook aan te bevelen wanneer men zich voorafgaande aan een jeugdonderzoek wil oriënteren op reeds bestaande inzichten. Het verhaal van Meeus vind ik wat abstract. Het lijkt mij moeilijk toegankelijk voor lezers die niet bekend zijn met het werk van Marcia. Enigszins zwak vind ik verder de bijdrage van Van Zuylen en Klaassen over het CCCS. Deze bevat allerlei weinig relevante informatie, terwijl de marxistisch georiënteerde verklaring van het ontstaan van jeugdculturen onder jongeren uit de arbeidersklasse nauwelijks aan de orde komt. De wat slordige en omslachtige schrijfstijl maakt het stuk bovendien moeilijk leesbaar, en een storende bijkomstigheid is het feit dat de literatuurlijst verre van compleet is. Voor het overige deel ik de mening van de auteurs dat sociaal-maatschappelijk

onderzoek zoveel mogelijk moet aanknopen bij reeds bestaande theorieën. Onderhavig boek is dan een goed handvat.

Brigitte van Dam

Peter Selten, Het apostolaat der jeugd. Katholieke jeugdbewegingen in Nederland 1900-1941. Acco, Amersfoort/Leuven 1991, 269 p.

De organisatie van katholieke jongeren begon in Nederland kort na 1900 met de zogenaamde patronaten. In de jaren twintig werd deze vorm van 'jeugdzorg' vernieuwd tot Jonge Wacht, Kruisvaart en Katholieke Verkenners, drie exponenten van een moderne 'jeugdbeweging'. Selten vraagt zich af waarom deze jeugdbewegingen ontstonden en waarom deze onder zowel jongeren als volwassenen populair waren. Hij wil vooral onderzoeken waarom volwassenen ertoe overgingen om katholieke jongeren in deze verbanden te organiseren. In de tweede plaats wil hij weten waarom de Nederlandse bisschoppen rijkelijk laat tot een positieve waardering kwamen van deze vormen van jeugdwerk.

De studie begint met een uitgebreide theoretische verkenning en een beknopte historiografie van het verschijnsel jeugdbewegingen in zowel binnen- als buitenland. Verschillende visies over de oorzaken van het ontstaan van de jeugdbewegingen passeren de revue. Selten zoekt aansluiting bij een visie die jeugdbewegingen beschouwt als een beweging-van-jongeren enerzijds en als een opvoedingsinstrument van volwassenen anderzijds. Tot zover eigenlijk niets nieuws onder de zon. De historisch-pedagogische dimensie van de jeugdbewegingen wordt daarna uitgewerkt in een hoofdstuk over het 'derde opvoedingsmilieu' en het 'jeugdgroepsleven'. Het theoretisch gedeelte culmineert ten slotte in een beschouwing over het beeld van de jeugd, zoals dat door ouderen werd gehanteerd. Hoe keken volwassenen tegen de jeugd aan? Welke factoren en ontwikkelingen hebben tot nieuwe percepties geleid? Bij de beantwoording van deze vragen laat Selten de rol van de adolescentiepsychologie duidelijk zien. Hij besluit zijn theoretische verhandeling met de opmerking dat – anders dan in het geval van de jeugdzorg – de jeugdbeweging volgens hem wel in staat is gebleken grotere groepen jeugdigen te bereiken door de combinatie van opvoeding en eigen-jeugdleven.

Genoemde inzichten werkt hij vervolgens uit voor het katholieke jeugdwerk in Nederland. Uitvoerig gaat hij in op de oprichting, organisatorische structuur, bestuurlijke inrichting, leiding, leden en activiteiten van patronaat, Kruisvaart, Jonge Wacht en Verkenners. Het beleid van het kerkelijk gezag wordt daarbij uitvoerig besproken. In zijn slotbeschouwing probeert Selten de opkomst en populariteit van de katholieke jeugdbewegingen te verklaren. Hij verwijst daarbij naar de onvermijdelijke opkomst van het 'derde opvoedingsmilieu', de opkomst van het verenigingswezen in het algemeen, de aantrekkingskracht van de stijl en opzet van zogenaamde autonome jeugdbewegingen, de opkomst van de adolescentiepsychologie, de generatietheorie van Mannheim, en – in het geval van de Nederlandse katholieken – hun 'strijd om de moderniteit'.

Selten haalt veel benaderingswijzen aan. Tevens geeft hij een overvloed aan feitelijke gegevens. Voor iemand die redelijk is ingewijd in de geschiedenis van het (katholieke) jeugdwerk, biedt de studie van Selten desondanks weinig nieuwe feiten en inzichten. De auteur is te zeer blijven schipperen tussen twee doelstellingen: een theoretisch-analytische inkadering van het katholieke jeugdwerk enerzijds en een empirische beschrijving van de aard en ontwikkeling van dat werk anderzijds. Hij heeft deze twee doelstellingen onvoldoende weten te integreren. Hij had bij voorbeeld het overzicht van de organisatorische verscheidenheid van het katholieke jeugdwerk best achterwege kunnen laten en meer aandacht kunnen schenken

aan de omvang en samenstelling van de leden van patronaat en verkennerij. Zijn beschrijving van het reilen en zeilen in die organisaties had beslist ook minder afstandelijk en abstract kunnen zijn. Maar het zij herhaald: Selten heeft vooral zijn licht willen laten schijnen op de motieven van volwassenen – voornamelijk kerkelijke gezagsdragers – om katholieke jongeren te organiseren. Over de jongeren zelf spreekt hij nauwelijks. Zijn presentatie van de katholieke jeugdbeweging is vooral gebaseerd op schriftelijke bronnen waaruit de intenties en opvoedkundige ideeën van de volwassenen kunnen worden afgeleid. Het blijft uiteraard de vraag hoe een en ander in de praktijk heeft gefunctioneerd en hoe de jongeren het zelf beleefden. Daar ligt nog een onderzoeksterrein braak.

T. Duffhues

J.J.P.M. Gilissen, **Bestuurskwaliteit en informatiebeleid. Een empirisch onderzoek naar de automatisering van de informatievoorziening bij de Nederlandse provincie** (proefschrift). Faculteit Bestuurskunde, Universiteit Twente, Enschede 1991, 401 p.

Elk onderzoek naar technologische ontwikkelingen kent een (te) brede vraagstelling. Het proefschrift van Gilissen over de automatisering bij de provincie vormt geen uitzondering op deze regel. Zijn vraagstelling heeft betrekking op de relatie tussen de kwaliteit van provinciale producten en het door de provincie gevoerde informatiebeleid. Om de centrale begrippen te kunnen conceptualiseren en operationaliseren heeft Gilissen eerst een kwalitatief vooronderzoek verricht. Op basis van beleidsdocumenten heeft hij het provinciale informatiebeleid geïnventariseerd en geanalyseerd. Dit voorbereidende werk mondt uit in een conceptueel model, waarin automatisering de onafhankelijke variabele is en produktkwaliteit de afhankelijke variabele. Daarnaast onderscheidt hij drie intermedieënde variabelen: informatiekwaliteit, produktspecifieke automatiseringscontext en provinciale informatiebeleidscontext.

In het hoofdonderzoek, dat uit twee delen bestaat, worden de effecten van automatisering voor een vijftal provinciale producten bestudeerd. Deze zijn: woningbouwcontingentering, gemeentelijke begrotingstoezicht, onderhoud van wegen, verkeersveiligheid en uitgifte van rijbewijzen. Eerst heeft Gilissen een enquête gehouden onder de twaalf provincies en vervolgens heeft hij bij een drietal – niet nader genoemde – provincies meer diepgaand analyses uitgevoerd. Zijn belangrijkste conclusie is dat er een positief verband bestaat tussen de automatisering van de informatieverwerking en de kwaliteit van de producten. Zijn hypothese dat de provinciale informatiebeleidscontext van invloed is op de relatie tussen automatisering en de kwaliteit wordt door de gegevens niet bevestigd.

Deze dissertatie kan relatief eenvoudig negatief worden beoordeeld door de conceptualisering en operationalisering van begrippen als kwaliteit van overheidsproducten en informatiebeleid te bekritisieren. Elk van de centrale concepten is te typeren als een containerbegrip: op een conceptueel niveau is een indicatie betreffende de betekenis te geven, maar de betreffende termen definiëren en operationaliseren is (bijna) ondoenlijk. Gilissen wijdt bij voorbeeld een paragraaf aan het begrip informatie om uiteindelijk met de vage omschrijving te eindigen: 'Gegevens vormen de basis van informatie'. Echter, een dergelijk oordeel zou tegelijkertijd een ontkenning impliceren van de complexiteit van evaluaties van technologische ontwikkeling en automatisering in het bijzonder. De vraagstelling van dit type onderzoek is altijd vaag en breed, en bij de uitwerking stuit de onderzoeker op vele methodisch-technische problemen, waar standaardwerken geen oplossingen voor bieden.

Een meer genuanceerde kwalificatie is dat Gilissen een nog onontgonnen terrein met een ambitieuze onderzoekszopzet heeft geëxploreerd. Hij voorziet daarmee in een lacune, omdat

empirisch onderzoek over (provinciale) overheidsinformatisering schaars is. Daarnaast levert hij met zijn werk een bijdrage aan de – op dit moment zeer actuele – discussie binnen de informatiseringswereld over de produktiviteitsstijging die het gebruik van de technologie al dan niet met zich meebrengt. Vanuit deze optiek bezien heeft Gilissen belangrijk pionierswerk geleverd.

Dit laat onverlet dat er enige kanttekeningen bij deze dissertatie te plaatsen zijn. De vraag dringt zich op of Gilissen niet te ver is gegaan in zijn streven de relatie tussen automatisering en de kwaliteit van provinciale overheidsprodukten kwantitatief te onderzoeken. In de conceptualisering en de operationalisering komt hij regelmatig in de problemen en is dan ook genoodzaakt arbitraire keuzen te maken. Deze licht hij weliswaar uitvoerig toe, maar een betere beslissing was misschien geweest zijn onderzoek verder in te perken, bij voorbeeld door slechts één provinciaal produkt te selecteren. Op deze wijze had hij zich meer kunnen concentreren op de te onderzoeken relatie. Een andere mogelijke optie zou een meer kwalitatieve onderzoeksopzet zijn geweest. Hierdoor had hij het vraagstuk van provinciale automatisering meer kunnen problematiseren.

Een laatste kanttekening betreft een vormkwestie. Gilissen vervalt regelmatig in herhaling, als hij na de uitwerking van een onderdeel de rode draad van het proefschrift weer oppakt. Hierdoor is de dissertatie niet altijd even toegankelijk, hetgeen overigens zeker geen reden is om dit onderzoek terzijde te leggen.

Geertjan Straten